

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЙНА ЧЕСЬКОМОВНА ПЕРІОДИКА ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ 1920-х років

Сергій Блавацький

науковий співробітник відділу наукових досліджень української періодики
Науково-дослідного інституту пресознавства
ЛННБ України ім. В. Стефаніка, канд. наук із соціальних комунікацій

Зроблено спробу ідентифікувати, систематизувати та проаналізувати українську чеськомовну періодику Чехословаччини 1920-х рр. Вперше в українській журналістикознавчий дискурс введено шість українських чеськомовних видань міжвоєнної доби: «Ukrajinská tisková služba» (Прага, 1920), «Hlas utlačovaného slovaná» (Гораждьовице; Сушице, 1922), «Hlas Ukrajiny» (Сушице; Пісек, 1923–1924), «Ukrajinský Union» (Praha, 1924–1925), «Ukrajinské národní právo» (Brno, 1927). Здійснено класифікацію цих видань за видавцем, окреслено їхні функції та сформульовано перспективи дослідження.

Ключові слова: українська чеськомовна періодика, Чехословаччина, газета, контент, еміграційний.

In the paper it has been attempted to identify, systematize and analyze the Ukrainian Czech-language periodicals of Czechoslovakia of 1920s. For the first time six Ukrainian publications in the Czech language have been introduced in the Ukrainian journalism studies discourse: «Ukrajinská tisková služba» (Prague, 1920), «Hlas utlačovaného slovaná» (Horaždovice; Sušice, 1922), «Hlas Ukrajiny» (Sušice; Písek, 1923–1924), «Ukrajinský Union» (Prague, 1924–1925), «Ukrajinské národní právo» (Brno, 1927). A classification of these periodicals according to their publishing agencies has been conducted, their functions have been outlined and perspectives for the study have been formulated.

Keywords: the Ukrainian Czech-language periodicals, Czechoslovakia, newspaper, content, emigre.

Сделана попытка идентификации, систематизации и анализа украинской чешскоязычной периодики Чехословакии 1920-х гг. Впервые в украинский журналистиковедческий дискурс введены шесть украинских чешскоязычных изданий междувоенной эпохи: «Ukrajinská tisková služba» (Прага, 1920), «Hlas utlačovaného slovaná» (Гораждьовице; Сушице, 1922), «Hlas Ukrajiny» (Сушице; Пісек, 1923–1924), «Ukrajinský Union» (Praha, 1924–1925), «Ukrajinské národní právo» (Brno, 1927). Совершена классификация этих изданий за издателем, определены их функции и сформулированы перспективы исследования.

Ключевые слова: украинская чешскоязычная периодика, Чехословакия, газета, контент, эмиграционный.

Інтенсифікація процесів європейської інтеграції України на початку ХХІ століття, зокрема їхньої інституціоналізації після підписання угоди про асоціацію між нашою державою та ЄС у березні 2014 р., актуалізує спадщину багатостороннього, поліаспектного українсько-європейського діалогу, відносин, зв'язків, контактів та кооперації українців та європейців у діахронії, зокрема у ретроспективі упродовж ХХ століття та зокрема міжвоєнного періоду (1918–1939). Перспективи, успішне завершення євроінтеграційних процесів нашої країни залежать значною мірою і від підтримки українських євроінтеграційних аспірацій новими країнами-членами ЄС, зокрема владою, політичними елітами, громадськими організаціями та медіями Чехії та Словаччини. У цьому контексті актуалізується історичний, ретроспективний, досвід, уроки іншомовної інформаційно-пропагандистської, масово-комунікативної діяльності українських організацій, товариств, громадсько-політичних діячів в еміграції, зокрема у Чехословацькій Республіці упродовж доби національно-визвольних змагань українців (1917–1921) та першої половини 1920-х років. У цьому зв'язку передусім варто виокремити українську еміграційну пресу чеською мовою, яка була призначена для конкретної цільової аудиторії носіїв чеської мови у Чехословаччині — автохтонного населення: насамперед, чехів та частково словаків.

Актуалізація проблематики дослідження знайшла своє відображення й у зацікавленні українських та зарубіжних дослідників чеськомовними виданнями зарубіжної україніки — як періодичними, так і неперіодичними. З головних досліджень цієї тематики варто виокремити історико-бібліографічні розвідки М. Мартинюка [2], М. Савки [4], А. Животка [1] та С. Наріжного [3]. Зіставлення ґрунтовності, ступеня досліджуваності цієї тематики у зазначених працях дає змогу виокремити історико-бібліографічні дослідження М. Савки («Українська еміграційна преса у Чехословацькій Республіці (20–30-ті рр. ХХ ст.)» [4] та М. Мартинюка («Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914–1939 рр.)» [2] як найбільш фундаментальні. Однак і у цих розвідках наявні певні лакуни, неточності, аберації, які потребують суттєвого доповнення, уточнення та доопрацювання. Насамперед, це стосується української іншомовної, зокрема

чеськомовної, періодики як соціокультурного феномену в історії української журналістики першої половини ХХ століття, яка потребує осмислення та переосмислення її ролі та значення на якісно новому рівні історіографічного та журналістикознавчого дискурсів. Як зазначає В. Маркус у своїй енциклопедичній статті, «у Празі «Ukrajinska korespondencija» (1930–1931) та «Ukrajina» публікували інформацію чеською мовою, а М. Гехтер писав про українські справи в журналах «Prager Presse» (1921–1938) та «Slavische Rundschau» (1929–1940) [8, p. 214].

Проблематичність виявлення «білих плям» української періодики чеською мовою зумовлена ще й чинником дефіциту бібліографічних показників української періодики західнослов'янськими мовами Європи міжвоєнної доби. Згадані праці українських вчених (М. Мартинюка, М. Савки, А. Животка, С. Наріжного) не претендують, однак, на системність, інклюзивність та прецизійність у бібліографуванні масиву чеськомовних періодичних видань зарубіжної україніки міжвоєнної доби. Як наслідок, компенсатором прогалин вітчизняної бібліографії зарубіжної україніки донині здебільшого залишаються зарубіжні науково-довідкові видання — фундаментальний, незамінний бібліографічний показник «Труды русской, украинской и белорусской эмиграции, изданные в Чехословакии в 1918–1945 гг.» (Т. 1., ч. 3), який створили чеські упорядники З. Рахункова та М. Жехакова [9, с. 927-931], дослідження Катерини Стадник [10] та англomовна розвідка, колективна монографія Їжі Вацек та Лукаша Бабки «Voices of the Vanished» [11], які появились як результати опрацювання фондів періодики Слов'янської Бібліотеки Національної Книгозбірні Чеської Республіки (Прага).

Допоміжним, унікальним інструментом у науково-пошуковій роботі з виявлення української чеськомовної періодики є он-лайнiвi публічні каталоги доступу (ОРАС) книгозбірень Чехії, які дали нам змогу виявити досі невідомі українські пресодруки чеською мовою.

Об'єкт дослідження — українська чеськомовна періодика Чехословаччини, а **предмет** — генеза, формування, специфіка функціонування, домінанти та детермінанти контенту, редакційна політика цих пресодруків. **Хронологічні межі:** 1920-ті рр. Вибір саме цього періоду дослідження зумовлений тим, що саме тоді відбулося формування української періодики чеською мовою як соціокультурного феномену в історії української журналістики.

Мета статті — здійснити ідентифікацію, хронологізацію, систематизацію та класифікацію масиву української чеськомовної преси міжвоєнної доби, проаналізувати її політичну спрямованість, редакційну політику, домінанти та детермінанти її змістово-тематичного наповнення. У розвідці використано комплекс теоретичних, емпіричних і загальнологічних **методів**. Провідними методами у методології дослідження є загальнологічні (індукція, синтез), емпіричні (описовий), теоретичні (конкретно-історичний, кластерний і компаративний аналіз).

У процесі науково-пошукової роботи у фондах ЛННБ України ім. В. Стефаніка, Державної наукової архівної бібліотеки (Київ) й зарубіжних бібліотек Європи та Америки (Слов'янська бібліотека Національної книгозбірні Чеської Республіки (Прага) та бібліографічної евристики, зокрема опрацювання іншомовної наукової літератури, ми ідентифікували матрицю української чеськомовної преси Чехословаччини першої третини ХХ століття. **Наукова новизна** дослідження полягає в тому, що **вперше** у вітчизняний журналістикознавчий дискурс вводиться нова, раніше невідома, інформація про українські пресодруки чеською мовою у Чехословаччині: «Ukrajinská tisková služba» (Прага, 1920), «Hlas utlačovaného slovaná» (Гораждьовице; Сушице, 1922), «Hlas Ukrajínú» (Сушице; Пісек, 1923–1924), «Ukrajinský Union» (Praha, 1924–1925), «Ukrajinské národní právo» (Brno, 1927). **Операціоналізація** результатів дослідження частини цих видань здійснена на основі історико-бібліографічного студіювання зазначеної періодики **de visu**.

Насамперед варто зауважити, що для української пресовидавничої діяльності у міжвоєнній Чехословаччині сформувалися найбільш сприятливі суспільно-політичні обставини, де-факто «режим найбільшого сприяння» для ведення інформаційно-пропагандистської кампанії в захисті та обстоювання національно-державницького порядку денного. Тогочасне політичне керівництво Чехословацької Республіки (зокрема президент Т. Масарик) надавало всіляку політичну, організаційну та фінансову підтримку українським еміграційним організаціям та дипломатичним місіям УНР, зокрема у пресовидавничій сфері [6; 10; 11].

Виклад результатів розвідки з метою хронологізації результатів дослідження доцільно розпочати з розгляду, характеристики та

аналізу інформаційного бюлетеня чеською мовою «**Ukrajinská tisková služba**»* (1920), який видавало Українське Пресове Бюро. Місцем видання цього пресодруку була Прага, яка у міжвоєнну добу стала епіцентром, провідним осередком для еміграційної діяльності не тільки українських, а й білоруських та російських організацій. Редакція бюлетеня розміщувалася у Сміхові, за адресою: вул. Карлова, 13. Проблематичність бібліографічного опису цього видання зумовлена дефіцитом бібліографічних відомостей про роки виходу цього бюлетеня у світ, історіографічної літератури про специфіку функціонування Української Пресової Служби у Чехословаччині та специфікою технічної структури (з огляду на машинописний характер видання). Єдиний наявний номер цього видання (чис. 382) датований 14 січнем 1920 р. Гіпотетично можна припустити, що перший номер зазначеного бюлетеня вийшов на початку 1918 р. (якщо взяти до уваги періодичність виходу раз в день). Однак, вірогідно, що видання могло виходити раніше під іншою назвою у форматі пресодруку ще із 1917 р. Крім того, не можна виключати й варіант помилки в нумерації видання (бюлетень міг виходити друком із 1920 р.).

На сторінках цього інформаційного бюлетеня Української пресової служби подавалися здебільшого дайджест, огляди та передруки з української («Вперед») та польської («Naprzód») преси стосовно тогочасної суспільно-політичної ситуації в Наддніпрянській та Наддністрянській Україні, висвітлювалася офіційна хроніка подій: укладення воєнно-політичного альянсу між УНР та Польщею з метою протидії та боротьби з більшовиками, ротації уряду Директорії УНР, діяльність надзвичайних дипломатичних та торгово-економічних місій УНР у європейських країнах, зокрема у Чехословаччині та Польщі. У редакційному фокусі перебував і воєнний конфлікт між збройними силами Директорії та Добровольчою Армією генерала А. Денікіна, зведення з фронтів бойових дій між армією УНР, польсько-українськими військами, з одного боку, та Червоною Армією, з іншого.

Зміна географії інформаційно-пропагандистської кампанії українців в еміграції у Чехословаччині, регіоналізація української

* *Наявність у фонді: Національна бібліотека Чеської Республіки (Narodni Knihovna České Republiky): 1918. — Č. 382.*

еміграційної діяльності у цій державі була спричинена насамперед чинником фіаско українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. та відповідно фундаментальною трансформацією в організаційних формах, способах, засобах — переходом від інституціоналізованої форми пресовидавничої діяльності за підтримки державного фінансування УНР (УПБ) до приватних ініціатив окремих громадсько-політичних діячів із середовища української еміграції у Чехословацькій Республіці.

Йдеться передусім про подвижницьку роботу в цьому напрямі Богдана Грейнюка — українського письменника, редактора, публіциста, видавця, громадського діяча, військовика, який з 1922 р. опинився в еміграції в Чехословаччині, був очільником організацій «Українська Еміграція» та «Український Союз», послідовником гетьмана П. Скоропадського. Упродовж 1922–1927 рр. українська пресовидавнича діяльність офіційною мовою в Чехословаччині здійснювалася у декількох ключових напрямках: 1) обстоювання прав українського народу, зокрема автохтонного населення Східної Галичини, українців, на реалізацію права на самовизначення шляхом референдуму та побудову власної національно-демократичної держави; 2) координація та консолідація українських еміграційних елементів у Чехословаччині; 3) остракізм, гостра критика геополітики країн-членів Антанти, головно у контексті рішення Ради Послів країн-членів Антанти у Парижі від 15 березня 1923 р. про східні кордони Польщі та перехід Східної Галичини під юрисдикцію Другої Речі Посполитої; 4) акцентуація на необхідності розбудови слов'янського союзу центральноєвропейських держав, зокрема України та Чехословаччини; 5) дискусії з офіційними виданнями Чехословаччини щодо доцільності та виправданості зовнішньополітичних орієнтирів Праги в 1920-х рр.; б) популяризація української культури, літератури, мистецтва, історії, зокрема національно-визвольних змагань, державотворчих процесів та політичної думки української нації серед чеської інтелігенції.

Упродовж 1922–1923 рр. Б. Грейнюк — головний та відповідальний редактор громадсько-політичного видання «Нlas utlačovaného slovana» (спочатку в м. Гораждьовице, а згодом — у м. Сушце). Промовистою є назва цього часопису, яка українською мовою

перекладається як «Голос пригнобленого слов'янина». Якщо спочатку газета виходила з підзаголовком «Týdeník hajjíci zajmy Ukrajinske emigrace» («Тижневик захисту інтересів української еміграції»), то згодом вона позиціонувала себе як «Український тижневик захисту інтересів». Метою та завданням нового часопису націоналістичного спрямування для захисту інтересів української еміграції в Чехословаччині редакція сформулювала в інвагураційному номері так: «Це добре, що «Голос» виходить чеською мовою, що видання на рідній мові відображає бажання тих, які хочуть побудувати єдину, велику, самостійну соборну Україну, від Карпат аж по Кавказ...». Засобом для реалізації цієї мети мало бути «єднання», консолідація, згуртування українських емігрантів (Na úvitanou [Ласкаво просимо]. — 1922. — Č. 1). Редакція характеризувала часопис як безпартійний, україноцентричний (Do Ukrajinců [До українців]. — 1922. — Č. 3). Програма часопису містила такі ключові позиції: «1) Працювати заради цілковитої самостійності України; 2) інформувати закордон про Україну; 3) працювати, щоби Східна Галичина не була приєднана до Польщі; 4) усунути Румунію із Бесарабії та Буковини; 5) добиватися дружби чехословацького народу; 6) працювати задля перегляду післявоєнних договорів; 7) дбати про збереження українських потуг на еміграції» [7, s. 1]. Рефреном у низці звернень, відозв видання до своїх читачів звучала теза: «Кого цікавить, щоби у майбутньому між українцями та чехами були дружба та мир, нехай читає «Hlas utlačovaného slovana».

Редакція та адміністрація часопису спочатку розташовувалися в Гораждовіцах за адресою: вул. Лоретцька, 234, а друкувався він у друкарні Йозефа Прохазка в м. Сушіце. Як вдалося нам встановити у рамках історико-бібліографічного дослідження цього чеськомовного видання, упродовж 1922–1923 рр. побачило світ 10 номерів*. Відповідальним редактором цього видання був відомий чеський інтелектуал, професор Ладіслав Швейцар, секретар Народно-демократичної партії Чехословаччини в Сушіце, а головним співробітником — чеський професор Ян Шейност. Факт адміністрування

* *Наявність у фонді: ЛННБ України ім. В. Стефаника: 1922. — Роc. 1, č. 1-3, 1923. — Роc. 2, č. 1; ДНАБ: 1922. — ч. 3, 1923. — Роc. 2, č. 2, 7; НКСР: 1922. — Роc. 1, č. 1-3, 1923. — Роc. 2, č. 1.*

функцій відповідального редактора представником корінного народу (чеського) в українській чеськомовній періодиці 1920-х рр. та ширше — міжвоєнного періоду (1918–1939) можна інтерпретувати двозначно. Гіпотетично можна висунути гіпотезу, що власники та видавці цих видань у Чехословаччині (зокрема Б. Грейнюк), з одного боку, прагнули застрахуватися від вірогідної обструкції (цензурних обмежень) з боку центральної та головної місцевої влади в умовах невизнання офіційним урядом де-юре української державності, а з іншого — намагалися залучити до роботи для української пресо-видавничої діяльності авторитетних, впливових представників чеської інтелігенції, літератури, досвідчених місцевих журналістів із налагодженими контактами в чехословацькому медіа-середовищі, громадському секторі та дипломатичних колах.

Якісний контент-аналіз цього часопису дав змогу окреслити його ключові змістово-тематичні лінії, напрями. Пріоритетне місце на сторінках цього часопису надавалося оприлюдненню звернень (*Celemu kulturnomu svetu o pravním stanovisku ve Vychodní Haliči* [Усьому культурному світу про правове становище у Східній Галичині]. — 1922. — Č. 1; *V. H. Předvanoční uvahy* [Б. Г. Перед-різдвяні думки]. — Č. 3).

Важливе місце на шпальтах газети відводилось всебічному висвітленню міжнародно-правового статусу Галичини. З цією метою у виданні публікувалися огляди чеської (*Z českého tisků o Ukrajině* [Із чеської преси про Україну]. — Č. 1), української (*Polska inkvisice* [Польська інквізиція]; *Novy polski ve Vychodní Haliči* [Нова польська влада у Східній Галичині]. — 1922. — Č. 2) та закордонної преси (*Přehled světového tisků o otazce Vychodní Haliče* [Огляд світової преси про питання Східної Галичини]; *Italijski tisk o Vychodní Haliči* [Італійська преса про Східну Галичину]. — 1923. — Č. 1). У цьому контексті у виданні опубліковано серію матеріалів про утиснення, обмеження громадянських, політичних прав і свобод автохтонного українського населення Галичини польською адміністрацією з кінця 1918 р. (*Ko všem, kdož cítí slovansky* [До всіх, хто відчуває себе слов'янами]. — 1923. — Č. 1).

У передових статтях Б. Грейнюк та Я. Шейност намагалися привернути увагу чехословацької спільноти до української проблеми як найважливішої проблеми європейської геополітики

міжвоєнного періоду, розглядаючи її вирішення у загальнослов'янському контексті як передумову, запоруку встановлення надійного, тривалого, стабільного миру в європейському регіоні (Jan Schejnost. *Rozhled* [Огляд]. — 1923. — Č. 1). Ян Шейност у своїх виступах акцентував на необхідності звернення до християнських витоків, джерел європейської цивілізації для подолання протистояння між Західною та Східною Європою, об'єднання Європи на основі спільних християнських цінностей (Jan Schejnost. *Advent* [Прихід]. — 1922. — Č. 3).

Редакція приділяла увагу міжнародній проблематиці, регулярно вміщуючи на шпальтах видання огляди закордонної преси про міжнародно-правовий статус Східної Галичини, зокрема англійської («*The Manchester Guardian*», «*The Times*», «*The Morning Post*», «*The Daily News*», «*The Catholic Times*»), французької («*Journal des Débats*», «*L'Humanité*», «*L'Ere Nouvelle*», «*Revue Internationale*»), італійської («*Avanti*», «*Il Popolo di Lombardia*»), чеської («*Lidové listy*», «*Narodní listy*», «*Česke slovo*», «*Čech*», «*Venkov*», «*Česko-slovenské noviny*», «*Rudé právo*»).

У виданні вміщено низку пізнавальних матеріалів про українське мистецтво Карела Немеца (K. Němec. *Maliřtvi a maliři na Ukrajině* [Малярство та малярі в Україні]. — 1922. — Č. 1-3, 1923. — Č. 1), чеський (Česke písně [Чеські пісні]. — 1922. — Č. 2; *Vanoční* [Різдво]. — 1922. — Č. 3) та український фольклор (*Narodne písně Ukrajině* [Народні пісні України]. — 1923. — Č. 1), традиції України (*Vanoční zvuky na Ukrajině* [Різдвяні звичаї в Україні]. — 1922. — Č. 3, 1923. — Č. 1). На сторінках видання під рубрикою «*Poučná hlídka*» друкувалися різні зарисовки морально-дидактичного характеру; публікувалися некрологи про визначних українських військовиків (*Z roměru ve vyhodní Haliči* [Про померлих у Східній Галичині]. — Č. 1).

На сторінках часопису траплялися й літературні твори. У передруці вміщено уривки із художніх книг Б. Грейнюка «Мука України» (Сушіце, 1922) та «Перед світовим судом» (1922. — Č. 3). У часописі опубліковано поезію чеських авторів: Я. Анделової (Otavě. — Č. 2), українських — Т. Шевченка (T. Ševčenko. *Rozryta mogyla* [Розрита могила]. — 1922. — Č. 3) та зразки української пісенної творчості у перекладі Рудольфа Маєра (Kozáčka [Козачка]. — Č. 2).

Причинами припинення видання часопису були ухвалення нового законодавства про пресу та обмеження свободи друку в Чехословаччині. Як зазначає Б. Грейнюк у своїх мемуарах про професійну діяльність у Чехословаччині міжвоєнного періоду, тогочасне політичне керівництво країни ставилося до видання цього часопису «неприязно» [7, с. 2].

На початку 1923 р. часопис змінив назву й трансформувався в «**Hlas Ukrajiny: Organ hajíci samostatnost Ukrajínú**» [«Голос України: Орган захисту самостійності України»] (Сушіце; Пісек, 1923) завдяки зусиллям, старанням того ж Б. Грейнюка у співпраці з відомим чеським професором Ладіславом Швейцаром (який на той час виконував функції відповідального редактора). Перший номер цього трансформованого громадського-політичного часопису вийшов у світ 13 лютого 1923 р., а останній наявний (чис. 7) датований 26 квітнем того ж року. Спочатку редакція видання знаходилася в Сушіце за адресою: Сушіце, ч. 258, а згодом переїхала в м. Пісек. Варто зауважити, що причиною переїзду були несприятливі умови, які склалися для пресовидавничої діяльності у цьому місті для українських емігрантів. За порадою Л. Швейцара, Б. Грейнюк переносить своє видавництво та редакцію до Пісека як «міста, у якому багато інтелігенції, і є можливість зустрітися із чехословацьким літературним світом» [7]. Із новим виданням співпрацювали Карел Немец, Володимир Чумало. Редакція мала власного кореспондента у Празі — професійного журналіста, колишнього редактора Ярослава Дубеня.

Упродовж 1923 року, як ми з'ясували, вийшло сім чисел цього видання*. Причина та мета видання нового часопису для українських емігрантів у Чехословаччині редакція сформулювала так: «Через пресові закони довелося припинити випуск нашого часопису «Hlas utlačovaného slovana» (Horazdovici, 1922), а замість нього видаватимемо «Hlás Ukrajiny», який будемо писати у тому ж напрямі, тобто в інтересах самостійності України» (С. 1). Іншими словами, у редакційній політиці нового часопису спостерігалася тяглість редакційної політики до свого попередника — газети «Hlas utlacovaného slovana».

* *Наявність у фонді: ЛННБ: 1923. — Роç. I, ç. 1-5; НКÇР: 1923. — Роç. I, ç. 1-7.*

Чільне місце на шпальтах газети займали відозви, в яких референдом звучала ідея утвердження національної ідентичності, консолідації, активної репрезентації українців за кордоном, боротьби за національні права та свободи. Пріоритетом у роботі редакції були й звернення до українських емігрантів (Na ceste trnité [На тернистому шляху]. — Č. 1; Bratři Ukrajínci [Брати українці!]. — Č. 5).

У низці виступів із суспільно-політичної проблематики порушувалася проблема єднання українців, захисту національних інтересів, соборності та територіальної цілісності України, реалізації права на самовизначення українського народу у власній державі. У центрі уваги редакції перебувала ситуація в Польщі (Polsko 150 miliardovy defecitu [Польський дефіцит — 150 млрд.]. — Č. 2) й Галичині, зокрема міжнародно-правовий статус цього регіону України (Volby Presidenta Polska a Ukrajínci [Вибори Президента Польщі та українці]. — Č. 1) та польсько-українські відносини у перспективі та ретроспективі (Po polskem svatku na ukrajínském hřbitově [Після польського свята на українському цвинтарі]. — Č. 5). У часописі опубліковано протест українських емігрантів у Чехословаччині проти приєднання Галичини до Польщі (Protest ukrajínských emigrantů v Písku [Протест українських емігрантів у Пісеку]. — Č. 5).

Редакція часопису підтримувала контакти з Україною, вміщуючи на сторінках дописи та листи (Dopis z Ukrajiny [Допис з України]. — 1923. — Č. 4).

Міжнародна тематика висвітлювалася на сторінках видання у контексті українського питання у Європі та світі (Je třeba se rozhodnouti [Треба це узгодити]. — Č. 2; Uvahy k Slovanskému problému [Думки щодо слов'янської проблеми]. — Č. 2, 3). Редакція заохочувала міжнаціональний діалог у слов'янському світі, зокрема між українцями та чехами (Pozdrav Ukrajine. — Č. 1; Dopis Čecha bratřím Ukrajíncům [Лист чеха українським братам]. — Č. 2).

У виданні друкувалися пізнавальні статті про українське мистецтво (Malířství a malíři na Ukrajine [Малярство та малярі в Україні]. — Č. 4, 7), національно-звичаєві традиції (Štedry večer ukrajínského pracovního oddílu v Plzni [Щедрий вечір українського робітничого відділу в Пльзені]. — Č. 1), фольклор (Narodní písně Ukrajiny [Народні пісні України]. — Č. 1-3).

На сторінках часопису вміщувалися літературні твори, зокрема поезія Т. Шевченка (Tri cesty [Три дороги]. — Ї. 1; Dumy [Думи]. — Ї. 2-3) у перекладі Богдана Грейнюка. Редакція відгукнулася на річницю смерті Кобзаря, присвятивши аналізу його життя та літературної спадщини розлогий матеріал із цитатами з його творів (K 62 vugoci smrti ... — Ї. 4). У виданні переважали художньо-публіцистичні жанри (фейлетон, есе).

Черговим етапом в українській чеськомовній інформаційно-пропагандистській кампанії у Чехословацькій Республіці став вихід у світ у 1924 р. у тому ж місті Пісек громадсько-політичного видання «**Ukrajinský Union: Orgán hající státoprávní myšlénku ukrajinského národa**» [«Український Союз»: Орган захисту державницької думки українського народу»] — органу неомонархічної політичної організації «Український Союз» в еміграції. Перший номер цієї газети датований 4 червнем 1924 р., а останній (Р. 2, чис. 3) вийшов 28 січня 1925 р. Відповідальними редакторами були Володимир Грушка та Людвік Шафранек, а власником і видавцем — організація «Українська еміграція» під керівництвом Б. Грейнюка. Із виданням співпрацювали представники чеської інтелігенції: Флоріан Заплетал, Ярослав Дубнов (під автонімом та криптонімом: J. D.), Л. Ш. Заградецькі. Постійними авторами видання із українського боку були Ф. Скибинецький, К. Яковенко. Автором більшості передовиць був Богдан Грейнюк. Адміністратором та секретарем часопису спочатку був М. Данилюк, а згодом — Г. Косар. Редакція та адміністрація часопису була в Пісеку за адресою: Пісек, вул. Рибажська, 2. Нам вдалося встановити, що упродовж 1924–1925 рр. у світ вийшло 15 чисел цього часопису*.

Газета була створена з ініціативи Богдана Грейнюка «для сприяння пропаганди українських державницьких прагнень у Західній Європі» (K programu Ukrajinského Unionu [Щодо програми Українського Союзу]. — 1924. — Ї. 9). Мету цього часопису редакція сформулювала так: «Ми повинні працювати так, щоб виправдати довіру свого народу і реалізувати його бажання» (Úvodem [Вступ]. — 1924. — Ї. 1). А редакційна політика видання полягала у тому, щоб «вести мову про те, чого хоче кожен свідомий

* *Наявність у фондi:* НКЇР: 1924. — Ї. 1-12, 1925. — Ї. 1-3; ДНАБ: 1924. — Чис. 1-12.

український інтелігент-патріот, який захищає таким чином інтерес усіх верств українського народу. Будемо у своєму часописі писати насамперед так, щоб проголосити прагнення українського народу, створюючи тривожні моменти, і спромогтися запропонувати своїм читачам душевний спокій та задоволення. Незалежна Україна є нашим девізом, вірою та силою — нехай це лунає всюди» (Introduction [Вступ]. — 1924. — Ā.2).

Політична програма «Українського Союзу» зводилась до таких ключових засадничих позицій: «часопис стоїть і буде стояти на принципах розумного консерватизму», «він утверджує і просуватиме ідею чисто українського неомонархізму» В. Липинського, «U. U. працює і працюватиме над об'єднанням усіх українських державницьких елементів у єдину народну та справді демократично-слов'янську організацію» (K programů «Ukrajinského Unionu [Щодо програми Українського Союзу]. — 1924. — Ā. 9).

Лейтмотивом низки передових статей було обстоювання права українців на національне самовизначення та власну державу (Řeč V. M. Hrejnuka [Промова В. М. Грейнюка]. — 1924. — Ā. 2; K informací čížiny [До інформації із-за кордону]; Máme si vybrati zbraně? [Ми маємо вибирати зброю?]. — 1924. — Ā. 11). Ця ідея-фікс простежується і у програмних документах видання та видавництва (Všem ukrajinským občanům a veřejnosti evropské (Oficiálně) [Усім українським громадянам та європейській громадськості (Офіційно)]. — 1924. — Ā. 11). Редакція приділяла багато уваги міжнародно-правовому вирішенню питання Галичини та Наддніпрянщини (O naší národní myšlénce a mezinárodní ničemnosti [Про нашу національну ідею та міжнародне лиходійство]. — 1924. — Ā. 3; Ješte o východní Haliči [Ще раз про Східну Галичину]. — 1924. — Ā. 4; Dílo míru a Ukrajinci [Справа миру та українці]. — 1924. — Ā. 8), Буковини (Ku vědomí malé dohody [Куди ведуть малі угоди]. — 1924. — Ā. 4) міжвоєнного періоду. Вагоме місце на сторінках видання відводилось дискримінації прав та свобод нацменшин, зокрема українців, у Польській Республіці (Nové prušáctví v Polsku [Нові гоніння в Польщі]. — 1924. — Ā. 5; O Polácích XX. století [Про поляків XX століття]. — 1924. — Ā. 7; Zákony na vyhlážení menšin v Polsku [Закони на знищення меншин у Польщі]. — 1925. — Ā. 1).

Редакція розглядала відновлення української державності у ширшому контексті створення союзу слов'янських держав на демократичній, конфедеративній основі як запоруку стримування радянського експансіонізму й запобігання реваншу німецького мілітаризму та гарантування, таким чином, миру та стабільності у Центральній та Східній Європі у майбутньому (Otázka, na niž nutno konečne odpověděti [Питання, на яке необхідно обов'язково відповісти]. — 1924. — Č. 5; Odejdou nepoznáni? [Залишити непоміченим?]. — 1924. — Č. 6; Unie Slovanstva a Evropský mír [Спілка слов'янства та європейський мир]. — 1924. — С. 9; V zájmu Československa [В інтересі Чехословаччини]. — 1924. — Č. 10; Do deníku středoevropské diplomacie [Із журналу центральноєвропейської дипломатії]. — 1925. — Č. 2). Рефреном у серії статей звучить критика соціалістичної ідеології, імперіалістичної політики Росії у формі Комінтерну (Naše slovo [Наше слово]. — 1924. — Č. 9; Situační; Ve výročí smrti Lenina [Актуально. У річницю смерті Леніна]. — 1925. — Č. 3) та більшовицьких лідерів (Lvu Trockému [Леву Троцькому]. — 1924. — Č. 7; Trocký, mezinárodní zločinec [Троцький, міжнародний злочинець]. — 1924. — Č. 8).

Редакція газети заохочувала до міжкультурного та міжнаціонального діалогу між українцями та чехами: «Union, таким чином, закладе основи для майбутньої чесько-української дружби...» (Na cestu [На шляху]. — Č. 1), співпрацю між українським та чехословацьким народами: «U.U. працює і працюватиме над дружнім зближенням українського народу з чехословацьким» (K programu Ukrajinského Unionu» [Щодо програми Українського Союзу]. — 1924. — Č. 9). У цьому контексті на сторінках видання вмішувалися дописи чеської та словацької інтелігенції (Prosba k československým novinářům [Прохання до чехословацьких журналістів]. — 1924. — Č. 1; Kamenovaným bratrům z «Českého Slova» [«У послідженим братам із «Českého Slova»]. — 1924. — Č. 2; Na novou cestou [На новому шляху]. — Č. 2; Novému časopisu ukraj. emigrantů v Písku [Новому часопису українських емігрантів у Пісеку]. — 1924. — Č. 3; Slováci a Ukrajinci [Словаки та українці]. — 1924. — Č. 7). У виданні вмішувалися огляди західнослов'янської преси щодо української проблематики (My a slovanský tisk [Ми та словацька преса]. — 1924. — Č. 3).

Редакція всебічно висвітлювала суспільно-політичне життя в Наддніпрянській Україні (Yak žijeme a dýcháme [Як живемо та дихаємо]. — 1924. — Č. 4), процес українізації (O ukrajinisaciji Ukrajiny [Про українізацію України]. — 1925. — Č. 1) та освітній процес в Галичині («Ukrajinská» universita v Polsku [Український університет у Польщі]. — 1924. — Č. 5; K dějinám ukrajinské university ve Lvově [Про діяльність українського університету у Львові]. — 1924. — Č. 10) та в еміграції в Чехословаччині (Zajímavý dokument pro ukrajinské studentstvo na emigraci [Цікавий документ про українське студентство в еміграції]. — 1924. — Č. 5).

Часопис часто апелював до українських емігрантів щодо солідарності, взаємодопомоги та матеріальної підтримки еміграційної книго- та пресовидавничої діяльності видавництва «Ukrajinský Union» (Ukrajinským emigrantům [Українським емігрантам]. — 1924. — Č. 4). Крім інформування та агітації, редакція організовувала громадсько-політичні заходи та акції у середовищі української еміграції. У червні 1924 р. видання здійснило анкетування серед своїх читачів-емігрантів щодо членства у Центральній організації українських емігрантів у Західній Європі зі штаб-квартирою у Пісеку.

На шпальтах газети опубліковано літературні твори українських та чеських літераторів: поетичні — Б. Грейнюка (Petru Sykovi [Петру Сикові]. — 1924. — Č. 7), Петра Сика (Ukrajina [Україна]. — 1924. — Č. 3; Modlitba [Молитва]. — 1924. — Č. 4; Dněpr [Дніпро]. — 1924. — Č. 6), Р. Новодворської (B. M. Hreinukovi [Б. М. Грейнюкові]. — 1924. — Č. 10; Vánoční prosba [Різдвяне прохання]. — 1924. — Č. 12), О. К. Говзіна (Hlas ze Zaporoží [Голос із Запоріжжя]. — 1924. — Č. 12; Ze sbírky «Dumky» [Із збірки «Думки»]. — 1924. — Č. 10-11, 1925. — Č. 2) та прозові — витяги із белетристичного твору Б. Грейнюка «Na soud světa...» («На суд світу») (1924. — Č. 7-12, 1925. — Č. 1-3). У виданні вміщено пізнавальну, змістовну літературознавчу порівняльну розвідку Б. Грейнюка про сучасні тенденції розвитку української та чеської літератури (Z cyklu přednášek B. M. Hrejnuka [Із циклу лекцій Б. М. Грейнюка]. — 1924. — Č. 2-3). На сторінках видання вміщено мовознавчі розвідки про спільнокореневу основу чеської та української абетки: з українського боку — Б. Грейнюка (Vě prospěch všech Slovanů [На користь всіх слов'ян]. — 1924. — Č. 5) та з чеського — історіографа, професора, д-ра Августа Седлачека (O azbuce

a abecedě [Про кирилицю й алфавіт]. — 1924. — Č. 6). Редакція відгукнулася на річницю смерті українського поета Т. Шевченка, присвятивши популяризації його творчості першу шпальту (K 63. vůgocí úmrtí... [Із приводу 63-ї річниці смерті...]. — 1924. — Č. 2).

На сторінках видання надруковано серію пізнавальних матеріалів про Україну, її етнографію (Maloruská národnost [Малоруська народність]. — 1924. — С. 1; Naše otčina [Наша вітчизна]. — 1925. — Č. 3), державні атрибути (Přispěvek ku státnímu právu Ukraj. Národa [Внесок до державного права українського народу]. — Č. 3), історію, ідеологічні концепції, зокрема український неомонархізм (Ukrajinský neomonarchismus [Український неомонархізм]. — 1924. — Č. 10) та просвітницькі — про екологію (Šetřte sílu přírodu, jest v ni Vas Život. [Захищайте силу природи — у ній є ваше життя]. — 1924. — Č. 7).

Змістово-тематична гетерогенність знайшла своє відображення й у розмаїтій рубрикації часопису. Газета містила рубрики: «Různé zprávy» [«Різні справи»] (офіційна хроніка подій в Наддніпрянщині, політичний процес в Чехословаччині, некрологи різних політиків та діячів, культурно-просвітня діяльність в українській еміграції, оголошення про вихід нових українських часописів: «Українське Життя» (Подєбради, 1924), «Besídka» (поезії, витяги із літературних творів, літературна критика, науково-популярні розвідки), «Hlas Utlačovaného Slovana» [Голос пригнобленого слов'янина] — остання висвітлювала політичні репресії, переслідування жителів бездержавних пригноблених слов'янських народів: українців, хорватів та ін.

Інформаційно-пропагандистська, пресовидавнича діяльність організації «Український Союз» знайшла своє закономірне, логічне продовження у виданні громадсько-політичного видання «Ukrajinské národní právo» [«Український національний закон»], який побачив світ у м. Брно (Brno) в 1927 р. Відповідальним редактором часопису був чех Богуш Костечка, а головним редактором — Б. Грейнюк. Адміністрація, редакція та експедиція розташовувалися у Брно за адресою: вул. Августинська, 10. Як задекларувала редакція, «ми є українськими націоналістами консервативного напрямку. Хочемо, щоби наша Батьківщина, Україна, була самостійною державою, вираженою в формі Гетьманщини. Не віримо у постійність міжнародних договорів, а тому бажаємо їх ревізії. Тих змін будемо добиватися усіма доступними засобами. Засадничо віруємо в те, що

Україна буде самостійною державою і стане ядром всього слов'янства. Не віримо прогресивним націоналістам і різним соціал-патріотам. Працюємо проти советів, так само як проти поляків, і хочемо, щоби у Східній Галичині, на Холмщині, Волині й на Буковині був проведений плебісцит. Прагнемо порятунку української емігрантської могутності. У постійний мир ми віруємо, але тільки тоді, коли Україна буде сильною самостійною державою» (*Z naší ideologie [Із нашої ідеології]*. — 1927. — *Č. 1*). Ключову мету редакційної політики редколегія визначила: «Чого ми хочемо? Хочемо перегляду договорів, хочемо, щоби Польща відступила із Східної Галичини, щоби на тій території сформувався законний, правовий український уряд, хочемо судити «московських советів», хочемо слов'янського відродження, хочемо, щоби слов'яни самі і самостійно вирішували свої речі. Наша мета — самостійна Україна. Про ті речі і про речі, які будуть впливати із вищезазначеного, ми маємо намір промовляти до чехословацького народу і хочемо зауважити, що замовчування наших справ — це те саме, що працювати заради нової війни, якщо не світової, то загальнослов'янської. Чеські інтереси є на сході» (*K našemu vystoupení [До нашої появи]*. — 1927. — *Č. 1*).

З огляду на заявлені цілі, завдання редакційної політики на сторінках видання головно аргументувалися як необхідність трансформації, перегляду та переорієнтації зовнішньополітичних векторів чехословацької влади із заходу на схід з огляду на необхідність врахування українського фактора (*V zájmu všeho Slovanstva a míru [В інтересі всього слов'янства та світу]*. — 1927. — *Č. 3*).

В самотніх виступах видатних представників чехословацької інтелігенції (Антонова Осипівіча) актуалізувалася аспірація слов'ян до свободи, лібералізації суспільно-політичного життя у контексті нових історичних реалій у слов'янських країнах (*Touha Slovanů po Svobodě [Прагнення слов'янина до свободи]*. — 1927. — *Č. 2-3*).

Редакція видання вела полеміку, дискусію із впливовими чеськими виданнями, зокрема празькою газетою «*Lidové Noviny*» щодо місця східно- та центральноєвропейських держав у Європі майбутнього, ролі, значення України для забезпечення світового миру (*Bohdan Hrejnuj. Evropský východ a světový mír [Богдан Грейнюк. Європейський схід та світовий мир]*. — 1927. — *Č. 1*).

Припинення виходу цієї газети можна трактувати як кінець інформаційно-пропагандистської кампанії організації «Український Союз» у Чехословаччині та трансформаційний контрапункт в українській чеськомовній періодиці міжвоєнного періоду, оскільки після цього настає майже трирічна перерва в українській пресовидавничій діяльності чеською мовою в цій республіці, яку перервав вихід у світ у 1930 р. у Празі тижневика «Ukrajina» (Прага, 1930–1932).

Симптоматично, що у висвітленні трагічних сторінок української історії та тогочасного суспільно-політичного становища українців у Східній Галичині низці передовиць на сторінках різних українських чеськомовних часописів (зокрема, «Hlas utlačovaného slovana» та «Ukrajinské narodní právo») можна простежити тенденцію до віктимізації українського народу, фреймингу українців як жертв геополітичних амбіцій, інтересів «RealPolitik» ключових європейських держав-гегемонів міжвоєнного періоду (головно Польщі та СРСР) та імперської колонізаційної чи культуртрегерської політики окупаційних режимів в історичній ретроспективі. У цьому контексті для обґрунтування цієї комунікативної стратегії видання вдавалися до візуалізації контенту та символізації, зокрема часто на сторінках газет та пресових бюлетенів вміщувався символ України як «мучениці» на Голгофі. Гіпотетично можна припустити, що це робилося свідомо, цілеспрямовано — з метою формування в читацької аудиторії Чехословаччини емпатії та солідарності з українцями, підтримки національно-визвольних змагань українського народу.

Підсумовуючи проміжні результати дослідження, висновуємо, що для української чеськомовної преси громадсько-політичного спрямування 1920-х рр. була характерна тяглість та корелятивність у змістово-тематичному, жанровому, політичному спрямуванні, а головні відмінності та розбіжності полягали в ідеологічній орієнтації та редакційній політиці, зокрема інтерпретаціях ролі та місця української еміграції в Чехословаччині зазначеного періоду.

Висновки і перспективи дослідження. Узагальнюючи результати дослідження функціонування чеськомовної періодици в Чехословацькій Республіці (1918–1925), можна зробити низку умовиводів та висновків із проблематики дослідження. Насамперед

варто зауважити, що українська еміграційна чеськомовна преса Чехословаччини — це черговий історичний етап, точка біфуркації в розвитку, еволюції, трансформації української преси у світі, зокрема у Європі, її інтернаціоналізації та диверсифікації у лінгвістично-стилістичному та жанрових аспектах. У процесі науково-пошукової роботи у фондах українських та зарубіжних книгозбірень віднайдено, ідентифіковано матрицю української чеськомовної періодики 1920-х років, яка є важливим, значущим, цінним, а інколи незамінним джерелом інформації про українську пресовидавничу кампанію, громадсько-політичну та культурно-просвітницьку діяльність українських організацій в еміграції у Чехословаччині, відносини, зв'язки, співпрацю українських та чеських інтелектуалів, мислителів, публіцистів, журналістів у різних сферах життєдіяльності, зокрема літературній. Вперше в українській журналістико-знавчий дискурс введено шість українських чеськомовних видань міжвоєнної доби: «Ukrajinská tisková služba» (Прага, 1920), «Hlas utlačovaného slovaná» (Гораждьовіце; Сушице, 1922), «Hlas Ukrajiny» (Сушице; Пісек, 1923–1924), «Ukrajinský Union» (Praha, 1924–1925), «Ukrajinské národní právo» (Brno, 1927).

За змістово-тематичним спрямуванням усі ці видання були громадсько-політичними, що, відповідно, ускладнює їхню диференціацію за цим типологічним критерієм. У комплексі української чеськомовної періодики 1920-х років можна виокремити, окреслити три типи видань за видавцем: інформаційні пресові бюлетені Української пресової служби (Ukrajinska tiskova služba), емігрантські часописи консолідаційного спрямування «Української Еміграції» («Hlas utlačovaného slovana», «Hlas Ukrajiny») та партизовані видання політорганізації «Український Союз» («Ukrajinský Union», «Ukrajinské narodní právo»).

Українська періодика чеською мовою виконувала низку важливих функцій: інформаційну — інформування громадськості Чехословаччини (зокрема її інтелігенції) про тогочасний реальний стан справ, суспільно-політичне становище в Україні, зокрема у Східній Галичині, пропагандистську — пропагування ідей української національно-демократичної держави, європейської ідентичності України, комунікативну — транснаціональної комунікації між

українцями та чехами, зокрема у формі міжкультурного та літературного діалогу, об'єднання слов'ян, критики та коригування зовнішньої політики Чехословаччини, соціокультурну — популяризації української історії, культури, літератури, мистецтва, фольклору і т. ін.

Перспективи цього дослідження важко недооцінити. Вони полягають насамперед у подальшій науково-пошуковій роботі з метою пошуку, виявлення, ідентифікації українських пресодруків чеською мовою у Чехословаччині міжвоєнного періоду (1918–1939), які гіпотетично можуть зберігатися в архіві ЗУНР у Римі та приватних колекціях і архівах різних українських громадсько-політичних діячів в еміграції.

Крім того, перспективи цього напряму дослідження передбачають здійснення лонгітюдного емпіричного дослідження української чеськомовної періодики міжвоєнного періоду, зокрема преси 1930-х років («Ukrajina» (Praha, 1930–1932), «Ukrajinská korespondence» (Praha, 1930), «Ukrajinský Bulletin» (Praha, 1931–1933), «Hlad na Ukrajině = La famine en Ukraine» (Praha, 1933), «Ukrajinský Přehled» (Praha, 1935–1936), «Zprávy Ukrajinské dramatické studie v Praze, řadného člena UMDOC» (Praha, 1937–1938), транснаціонального компаративного аналізу української періодики чеською мовою в Чехословацькій Республіці та чеської періодики на українських теренах (зокрема в Києві) 1917–1918 рр. для дослідження генези, еволюції та діалектики національно-ідентифікаційних й інтеграційних процесів українців та чехів у ретроспективі. Студіювання цього емпіричного матеріалу, засвоєння його історичного досвіду, його осмислення та переосмислення на якісно новому рівні українськими дослідниками допоможе Україні виробити оптимальну модель ведення інформаційно-пропагандистської та контрпропагандистської політики за кордоном, зокрема у Чехії та країнах «Вишеградської четвірки», сприятиме поглибленню та розширенню двосторонньої співпраці між Україною та Чеською Республікою у різних сферах життєдіяльності у XXI ст., прискорить інтеграцію нашої держави у європейські та євроатлантичні структури, зокрема ЄС.

1. *Животко А.* Історія української преси / *Аркадій Животко*. — Мюнхен, 1989–1990. — 334 с.
2. *Мартинюк М.* Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914–1939 рр.) : матеріали до бібліографії / *Микола Мартинюк*. — Львів, 1998. — 298 с.
3. *Наріжний С.* Українська еміграція: культурна праця української еміграції 1919–1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої) / *Симон Наріжний*. — Київ, 1999. — 272 с.
4. *Савка М.* Українська еміграційна преса у Чехословацькій Республіці (20–30-ті рр. XX ст.) : іст.-бібліогр. дослідження / *Мар'яна Савка*. — Львів, 2002. — 308 с.
5. *Супило М.* Дещо про емігрантську писанину / *М. Супило* // Наше знамя (Прага). — 1925. — Чис. 1/2. — С. 63.
6. *Československa pomoc Ruske a Ukrajinske emigrace*. — Praha, 1924. — 120 s.
7. [*Hrejnik B.*]. Z mě činností v Československu / *B. H-k* // Ukrajinske narodni pravo. — Brno, 1927. — S. 1-2.
8. *Markus V.* The Press and information bureaus abroad / *V. Markus* // Encyclopedia of Ukraine : in 5 Vols. — Toronto ; Buffalo ; London, 1993. — Vol. IV : Ph–Sr. — P. 213-215.
9. *Práce Ruské, Ukrajinské a běloruské emigrace vydané v Československu (Bibliographie s biografickými údaji o autorech) / Bibliografii zpracovaly Zdenka Rachůnková a Michaela Řeháková*. — Praha, 1996. — Díl I, svazek 3. — S. 930-931.
10. *Stadnik K.* UKRAINIAN EMIGRANT ORGANISATIONS AND THEIR PERIODICALS ISSUED IN INTER-WAR CZECHOSLOVAKIA [Електронний ресурс] / *Kate Stadnik* // Population displacement in Eastern Europe&the USSR in the 20 century. — Режим доступу: http://www.nottingham.ac.uk/~ahzpop/resources/stadnik_emigrants.php#2. — Назва з екрана. — Дата перегляду: 5 берез. 2015 р.
11. *Vacek J.* Voices of the Banished: Periodical Press of the Emigration from the Soviet Russia (1918–1945) / *Jiří Vacek, Lukaš Babka*. — Prague, 2009. — 126 p.